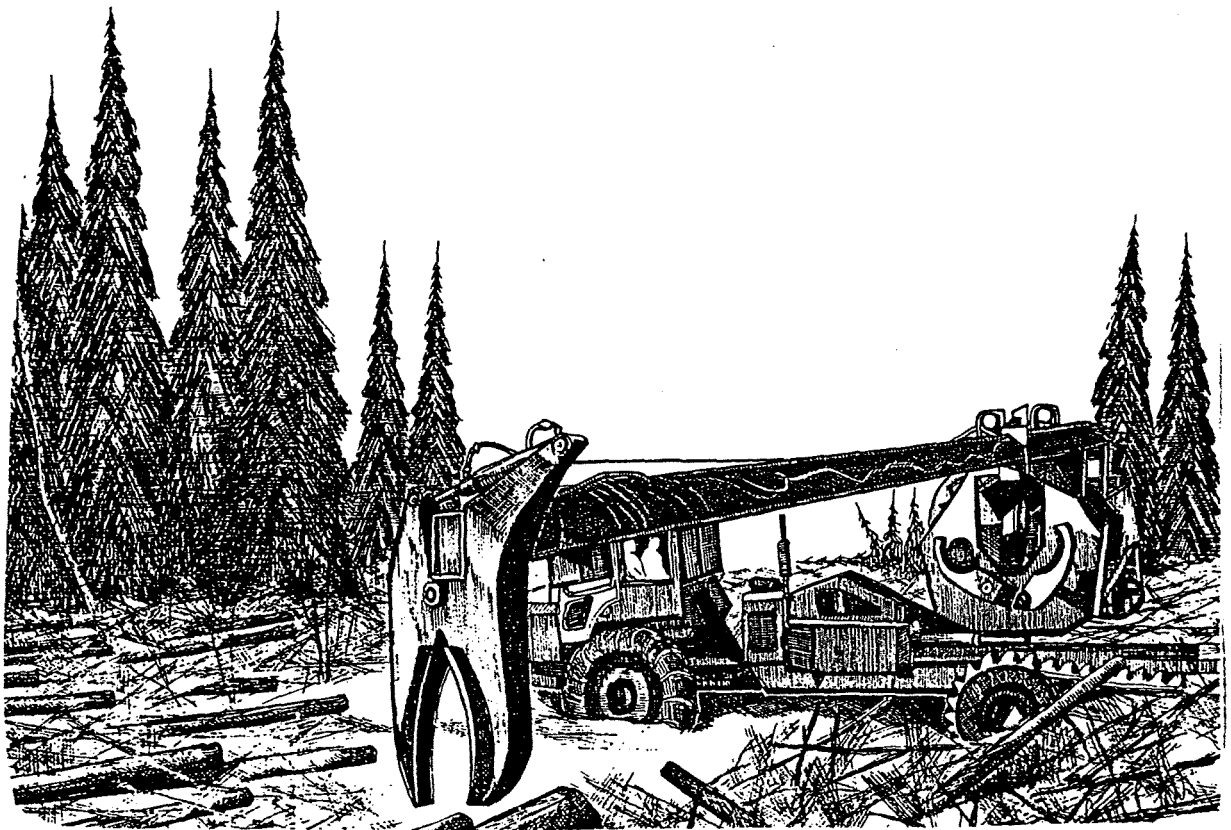

**EFFEKTER AV SÅGVERKSBOLAGENS
EXPANSION I NORRLAND UNDER
ANDRA HALVAN AV 1800-TALET**

AV
ULF HALLIN
90/94

Effekter av sågverksbolagens expansion i Norrland under andra halvan av 1800-talet

Inledning

Kring mitten av 1800-talet påbörjade den framväxande sågverksindustrin i Norrland exploateringen av de ännu orörda skogsresurserna i Norrlands inland. Till en början erhöll sågverksägarna timmer främst genom förvärv av tidsbegränsade avverkningsrätter på böndernas skogar. Efter hand blev uppköp av jordbruksfastigheter ett allt vanligare sätt att säkra industrins råvarubehov. I takt med att ett ökat antal jordbruksfastigheter hamnade i bolagens händer började man, på sina håll, hysa farhågor för följderna i denna utveckling. Kring sekelskiftet 1900 var debatten i denna fråga, den s k Norrlandsfrågan, mycket intensiv. År 1901 tillsattes en utredning av riksdagen som skulle utreda hur jordbruket och jordbrukarna i Norrland och Dalarna skulle kunna gynnas, utredningen gick under namnet Norrlandskommittén. Kommitténs arbete medförde slutligen bl a att man 1906 instiftade en lag som förbjöd aktiebolag och ekonomiska föreningar att förvärva fast egendom på landsbygden i större delen av Norrland och Kopparbergs län. I denna litteraturstudie kommer jag att referera till några personers synpunkter i Norrlandsfrågan och dessutom hur den sociala strukturen i det norrländska samhället förändrades under 1800-talet, till stor del orsakad av sågverks-expansionen.

Norrlandsfrågan

Norrlandskommitténs negativa inställning till bolagens fastighetsförvärv grundade sig främst på följande synpunkter;

- 1) De hemman som brutits av bönder genom hårt arbete, förfaller när det kommer i bolagens ägo. Endast de hemman som i fortsättningen utnyttjas som boställen till bolagstjänstemän fortsätter att brukas väl.
- 2) De odlingslägenheter som bildats på bolagshemmanen blir ej till nytta för den växande befolkningen. På bondehemman däremot går odlingen på ett naturligt sätt framåt genom hemmansklyvningar, nyodlingar och torpupplåtelse.
- 3) Bolagen säljer ogärna ut tomter, vilket skapar bostadsproblem för den växande befolkningen och motverkar initiering av ny industri.
- 4) I och med att bolag äger skogsmarken går nettoavkastningen från dessa till aktieägare som bor på avlägsna orter. Skogsbygderna utarmas därmed på det kapital som är nödvändigt för dessa bygders framtida utveckling. *"Istället drabbas skogssocknarna af ökad fattigvård i följd af den lösa befolkningens tillväxt."*

5) Stora delar av befolkningen förlorar genom bolagens fastighetsförvärv egna framtidsmål för sitt arbete och hamnar i beroendeställning till detta företag. *"Ett utarmadt och förslafvadt arrendators- och torparestånd på kringskuren jord med tynande jordbruk är den nuvarande utvecklingens frukter."*

En av Norrlandskommitténs 11 ledamöter var riksdagsmannen, Carl Lindhagen. I en skrift, med namnet Norrlandsfrågan, ger han uttryck för sitt motstånd mot bolagens jordförvärv. Lindhagens främsta motiv för detta motstånd grundar sig på bl a den betydelse som själväganderätten har för människors trivsel. Han tycker sig också finna historiska belägg för att ett fungerande samhälle är beroende av människor som trivs. *"Under samhällsskick, där landets jord genom utskiftning eller såsom samegendom varit praktiskt taget medborgarnes tillhörighet, hafva individernas andliga kraft, det politiska intresset och den allmänna välmågan varit störst. I samma mån åter, som jorden mer och mer öfvergått i ett fåtals händer, har allt detta undergräfts och ofta nog hela samhället gått under."* Han tycker sig också finna bevis i historien att det enda som kan stoppa denna utveckling är ett ingripande från statsmakten.

I en resevation till kommitténs förslag om tillsättande av bolagsförbudslagen kritiserar H.Claesson, F.Kempe och A.Lindman kommitténs förslag och synpunkter. Man tycker att utredningen haft en snäv syn på jordbrukets betydelse för människorna, och att kommittén även skulle beaktat de konsekvenser som andra näringar drabbas av till följd av förslaget, eftersom jordbruket i sin tur i hög grad är beroende av de övriga näringarna för sitt välmående. Claesson, Kempe och Lindman- vilka också satt med i Norrlandskommittén, men de hade tydligen inte så mycket att säga till om- lyfter också ett varningens finger för de konsekvenser för riket som bolagsförbudslagen kan komma att medföra, eftersom industrins produkter, till skillnad från jordbrukets, ger landet betydande exportinkomster. Man kritiserar också objektiviteten i det material som kommittén stött sina synpunkter på. Denna har, enligt reservanterna, inte begagnat statistiska källor, utan istället grundat bakgrundsmaterialet på intervjuer av folk ute i socknen.

Sociala förändringar under 1800-talet i några socknar i Västernorrlands län

Generellt kan man urskilja tre typområden längs de norrländska älvarna, som på olika sätt påverkats av trävaruörelsens framväxt. Typ 1, utgörs av kustsocknarna, vid sekelskiftet var ångsågverk stationerade här, landskapet har här präglats av agrar verksamhet under lång tid. Mellanområdet (typ 2) har också under lång tid präglats av jordbruk, här anlades de tidiga vattensågarna och järnbruken. Det tredje området, skogsbygden, ligger långt från kusten blev sent och glest kulloniserat av jordbrukande befolkning, här fanns stora skogstillgångarna att exploatera vid 1800-talets mitt för den framväxande sågverksindustrin.

Delvis utifrån denna indelning beskrivs här förändringar i den sociala strukturen, före och under sågverksindustrins expansion, i tre socknar hämtade från var sitt typområde längs Moälven. Moälven mynnar ut i Bottenhavet stax söder om Örnsköldsvik, i Västernorrlands län. De tre socknarna är; Själevad (kustsocken), Mo (mellanbygd) och Anundsjö (skogsbygd). Som kollektiv benämns dessa nedan för Ö-viksområdet.

Befolkningsutveckling och social förändring innan sågverksexpansionen

Jordbruket har i denna landsdel flerhundraåriga anor, med tyngdpunkt vid kusten och längs älvdalarna. Under 1600-talet var nybyggesverksamheten låg, men under 1700-talet tog denna fart och försigick i oförminskad styrka tills förbudet att anlägga nybyggen trädde i kraft 1866. I den första fasen på denna nyodlingsverksamhet togs bördiga jordar i anspråk, men i den senare delen togs allt magrare jordar i besittning för nyodling. Avkastningen från de senare nyodlingarna blev ofta ej tillräckliga för att full försörjning skulle erhållas från jordbruket. Extra försörjningstillskott erhöles främst från fiske och jakt. Parallellt med den senare fasen av nyodlingar sköt också befolkningstillväxten fart, vilket med tiden ökade andelen proletära jordbruksarbetare¹ i samhället (p g a att nyodlingsintensiteten samtidigt var oförändrad). Om denna process inom jordbruket fortsatt något årtionde till, med fortsatt ökad andel prolitära jordbruksarbetare i samhället, skulle omfattande utflyttningar från området måste ske för att undvika utbredd misär. Men tack vare den chockartade ökningen av antalet arbetstillfällen som den framväxande sågverksindustrin skapade, förhindrades denna utveckling.

Befolkningsutveckling och sociala förändringar under sågverksexpansionen

De tre socknarna uppvisar gemensamma drag i befolkningstillväxtens förändring under 1800-talet. Två tillväxtfaser kan urskiljas, en före och en efter 1800-talets mitt. Den första fasen kan man anta är ett resultat av förändringar inom jordbruket medan den andra gynnats av den industriella utvecklingen.

Utvecklingen inom bondeklassen

Mot bakgrund av bolagens fastighetsförvärv i området, under denna tid, kan man förvänta sig att antalet bondehushåll skulle reduceras. I stället visar utvecklingen i Ö-viksområdet på en svag ökning inom denna grupp. Förändringen efter 1880 är särskilt anmärkningsvärd (en cirka 10% ökning), eftersom huvuddelen av bolagens fastighetsförvärv inträffade under denna tid. I kust- och mellanbygden (i Själevad- och Mo-socken) hade bolagsuppköpen förvisso en ringa omfattning (knappt 10%), men i skogsbygden Anundsjö hade bolagen över 60% av den enskilt ägda marken vid sekelskiftet(och 43% av den mantalsatta??). Förutom att hemmansklyvningar förekom under denna tid beror denna utveckling på bolagens omfattande köp av nybyggen (vilka i den tidigare statistiken ej är upptagna som hemman) samt på återförsäljning av fastigheters jordbruksdel.

Att bondehushållen höll sig med tjänstejon² blev allt ovanligare under denna period. Orsakerna till detta är troligtvis flera samverkande faktorer, bl a ;¹) Arbetsförtjänsten som anställd åt ett sågverksbolag var betydligt högre än den lön som arbetet som tjänstejon gav. ²) Arbetskraftsbehovet i jordbruket minskade till följd av att detta mera inriktades på animalieproduktion, detta var en följd av att efterfrågan på dessa produkter ökade i det alltmer industrialiserade och urbaniserade samhället. ³) Den ökande befolkningen och ökningen av antalet torpare medförde sannolikt att det blev vanligare att man anställde dagsverksarbetare när behovet av arbetskraft var som störst.

¹ Som prolitär jordbruksarbetare menas i detta sammanhang; Torpare, Arrendator och Tjänstejon.

² Drängar och pigor.

Utveckling inom torparklassen

Antalet torparfamiljer ökade succesivt under hela 1800-talet, under de två senaste årtioderna var ökningen särskilt kraftig, i Ö-viksområdet. Avsöndrandet av torp hade troligtvis flera bakomliggande orsaker. I många fall var det dock ett sätt att lösa ut andra arvingar samtidigt som man erhöll värdefullt arbetskraftstillskott.

Den odlingsbara marken till torpen var för liten för att dessa skulle vara självförsörjande, vilket medförde att torparen fick ta annat arbete för att få full försörjning. Däri låg torparklassens speciella betydelse för den framväxande arbetsmarknaden i skogen. I de uppgifter som finns om torparnas villkor i detta område, så var arrendet begränsat till 50 år eller livstid och dagsverksskyldigheten varierade mellan 12-18 dagar per år om den inte togs ut i pengar.

Arrendatorsystemets framväxt

Arrendatorsystemet växte fram ur skogsbolagens verksamhet. De som sålde sin fastigheter till dessa var oftast nybyggare som ej hade full försörjning från jordbruket. De flesta av dessa människor stannade kvar som "bolagsbönder" efter försäljningen och brukade jorden som tidigare. Bolagen fick därmed också en stabil kår av skogsarbetare som var bosatta i drivningsområdena och vilka man ej behövde ta så mycket ansvar till vid vikande skogskonjukturer, eftersom dessa arbetare hade jordbruket att falla tillbaka på. Arrendatorer betecknar de jordbrukare som brukar jord som de ej äger. Besittningsrätten var ofta inte längre än ett par år.

Arbetarklassens framväxt

Lönearbetarklassen uppstod tidigast i kustområdet och spred sig senare till inlandet. Denna grupp av människor försörjde sig helt på olika typer av lönearbeten. Dessa hushåll ökade kraftigt i både absoluta och relativa tal under perioden, och mest i kust(sågverks)-socknen, Själevad. Arbetarhushållen kännetecknades vid denna tid av att dessa var betydligt yngre än bonde- och torparhushållen, dessutom var andelen enmanshushåll hög (20-30% av arbetarhushållen).

Referenser

- Lindhagen, C. (1906) Norrlandsfrågan. Liljegren, Stockholm.
 Lundberg, O. (1984) Skogsbolagen och bygden. Umeå universitet, Umeå.
 Norrlandskommitten. (1904) Underdånigt betänkande. Stockholm.